

ΘΕΟΣ ΚΑΙ ΚΟΣΜΟΣ —
Η ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΑΝΤΙΘΕΤΩΝ

1. *Τὸ μεταφυσικὸ θέμα τῆς ἐνότητος καὶ τῆς ἀντίθεσης*

Τὸ πιὸ εὐλόγο καὶ πρωταρχικὸ φιλοσοφικὸ ἐρώτημα, τὸ ἐρώτημα ποῦ τέθηκε ἀπὸ νωρὶς στὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα καὶ ἀπὸ τότε δὲν ἔπαψε νὰ τὸ ἀπασχολεῖ, ἀφορᾷ τὴν κρυφὴ ἐνότητα τοῦ ὄντος στὸ σύνολό του: τοῦ ὄντος, ποῦ μᾶς φανερώνεται πάντοτε μέσα στὴν πολλαπλότητα καὶ τὴ διαίρεση, μέσα στὴν πολύχρωμη ποικιλομορφία τῆς ἐμπειρίας. Τὸ θεμελιῶδες αὐτὸ ἐρώτημα, τότε μονάχα ἀναδεικνύεται σὲ ὅλη του τὴν ἔκταση, ὅταν συνειδητοποιήσουμε τὶς ἀντιθέσεις τῆς πραγματικότητος καὶ τὴ σφοδρὴ πίεση ποῦ αὐτὲς ἀσκοῦν ἐπάνω μας ὡς ἔσχατοι καθοριστικοὶ παράγοντες τῆς ζωῆς τοῦ πνεύματος.

Ἀκόμα καὶ κατὰ τὴν ἀπλὴ παρατήρηση τῆς φύσης, ξεχώριζαν πάντοτε καθαρὰ, μέσα στὴν πολύχρωμη μάζα τῶν ἀντιληπτικῶν δεδομένων, τὰ δίπολα τοῦ θερμοῦ καὶ τοῦ ψυχροῦ, τοῦ φωτὸς καὶ τοῦ σκοταδιοῦ· καὶ ὅσο περισσότερο ὠρίμαζε ἡ σκέψη, τόσο ἀκολουθοῦσε τὸν νόμο τῆς ἀντίθεσης σὲ βαθύτερα ἐπίπεδα. Ἔτσι, ἤδη στίς ἀπαρχές τῆς ἑλληνικῆς φυσικῆς φιλοσοφίας, ὁ Ἀναξίμανδρος ἔθεσε τὸ ἐρώτημα ἀναφορικὰ μὲ τὴ μία καὶ μοναδικὴ πηγὴ καὶ ἀρχὴ ὅχι μόνο τῆς πολλαπλότητος καὶ τῆς ποικιλίας, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀντίθεσης. Ἡ σκέψη ποῦ στοχάζεται τὴν ἀντίθεση, ὅμως, τότε μονάχα ὀλοκληρώνεται καὶ ἀγγίζει τὰ ὄρια της, ὅταν τεθεῖ τὸ ἐρώτημα γιὰ τὴ ζωὴ καὶ ἐνταχθεῖ σὲ μιὰ κοσμοαντίληψη.

Ἡ ζωὴ εἶναι διχασμένη: περιέχει τὸ ὁμορφο καὶ τὸ ἄσχημο, τὴν ἀγιότητα καὶ τὴν ἁμαρτία, τὸ καλὸ καὶ τὸ κακὸ. Ἐδῶ μοιάζει νὰ κάνει

τὴν ἐμφάνισή της μιὰ διττότητα ἔσχατη, ἀξεπέραστη, κάθετη καὶ καταστρεπτική γιὰ τὴν ἐνότητα τῆς ὑπαρξῆς. Πιὸ εὐκόλα θὰ ἐνώνονταν ἢ φωτιά καὶ τὸ νερὸ ἂν τὰ βάζαμε μαζί, παρὰ αὐτὲς οἱ δυνάμεις. Ἡ πρώτη σημαίνει –καὶ θέλει πάντα νὰ σημαίνει– τὴν ἐκμηδένιση τῆς δεύτερης· τὸ καλὸ συναντᾷ ἐνθουσιώδη ἀποδοχή, τὸ κακὸ παθιασμένη ἄρνηση. Μολονότι καὶ οἱ δύο αὐτὲς δυνάμεις εἶναι ἐξίσου πραγματικές καὶ μολονότι δροῦν μέσα στὸν κόσμον ἢ μιὰ πλάι στὴν ἄλλη, αὐτὸ δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ συμβαίνει. Ἔτσι, στὶς ἀντιθέσεις πού περιέχει ὁ κόσμος προστίθεται καὶ ὁ ἀπόλυτος διαχωρισμὸς ἀξίας καὶ ἀπαξίας, καὶ μαζί μ' αὐτὸν ἢ τεταμένη μεταξὺ τους σχέση.

Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι πὼς κάθε ἀξιολογικὴ κοσμοθεώρηση τείνει ἀναπόφευκτα πρὸς τὸν *δυσμό*, πρὸς μιὰ ἔσχατη καὶ ἀσυμφιλίωτη διττότητα. Ὁ ὅρος («*δυσμός*») μπορεῖ νὰ παραπέμπει σὲ μιὰ θεωρία γιὰ τὴν ἀνεξάλειπτη διαφορὰ ἀνάμεσα σὲ δύο αὐτοτελεῖς «τρόπους τοῦ εἶναι» (π.χ. στὸν Ντεκάρτ: ἀνάμεσα στὸ «εἶναι») τῶν σωμάτων καὶ στὸ «εἶναι» τῶν συνειδητῶν ὄντων) ἢ σὲ κάποιο δίπολο ἔσχατων φυσικῶν δυνάμεων. Ὅ,τι ὅμως καὶ νὰ ἐννοεῖται μὲ τὸν ὅρο αὐτό, πρόκειται πάντοτε γιὰ χλωμὸ ἀπέικασμα τοῦ ἀβυσσαλέου χάσματος μεταξὺ ἀξίας καὶ ἀπαξίας, χάσματος πού ριζώνει σὲ ἐμπειρίες τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς. Ὅταν οἱ παρατηρούμενες ἢ ἀνακαλυπτόμενες φυσικὲς ἀντιθέσεις ὀδηγοῦν σὲ ἓναν ἄκαμπτο *δυσμό*, αὐτὸ συμβαίνει κατὰ κανόνα ἐπειδὴ, εἴτε ἀνοιχτὰ εἴτε συγκαλυμμένα, μὲ κάποιον τρόπο συσχετίζονται μὲ τὴν πρωταρχικὴ διττότητα πού χαρακτηρίζει τὴ ζωὴ τοῦ πνεύματος: τὸ ψυχὸς καὶ τὸ σκοτάδι, π.χ., συσχετίζονται μὲ τὸ κακὸ· οἱ ἀρνητικοὶ πόλοι συσχετίζονται μὲ τὴν ἀπαξία. Ὅσο βαθύτερα ἀντλεῖ μιὰ φιλοσοφία τὶς κατευθύνσεις της ἀπὸ τὶς ἐμπειρίες τέτοιων ἀξιακῶν βιωμάτων, τόσο ἰσχυρότερα βλασταίνουν μέσα της ὁ σπόρος κι ἡ κλίση πρὸς τὸν *δυσμό*.

Τὴν ἴδια στιγμή, ὅμως, ὁ Λόγος ἀπαιτεῖ τὴν ἐνότητα, τὴ συνάφεια ὅλων ὅσα ὑπάρχουν. Ἡ ἔσχατη διττότητα ἀφήνει ἀναπάντητο τὸ ἔσχατο ἐρώτημα. Τὸ πνεῦμα πού καταγίνεται μὲ τὴν ἔρευνα δὲν ἡσυχάζει ποτὲ ἂν δὲν βρεθεῖ ἡ ἐνότητα τῶν ἀντιθέτων. Καὶ δὲν εἶναι μόνον ὁ Λόγος πού πιέζει πρὸς τὴ συμφιλίωση καὶ πρὸς μιὰν ὀριστικὴ λύση, ἀλλὰ καὶ ἡ καρδιά. Γιατὶ ἡ σκέψη πού καθορίζεται ἀπὸ τὴν ἠθικὴ καὶ τὴ θρησκεία προσπαθεῖ πάντοτε νὰ παραβλέψει τὸ γεγονός ὅτι

τὸ κακὸ εἶναι καθαυτὸ ἀνυπέρβλητο, ὅτι συνιστᾷ πρωταρχικὸ νόμο τοῦ ὄντος μὲ τὴν ἴδια ἀκριβῶς ἔννοια ποῦ τοῦτο ἰσχύει καὶ γιὰ τὸν ἀντίποδά του, τὸ καλὸ. Γι' αὐτὸν τὸν λόγο, εἶναι ἐξαιρετικὰ σπάνιο νὰ καταλήξει ἡ σκέψη στὸν ἀπόλυτο δυϊσμό, στὸν δυϊσμὸ ποῦ παραιτεῖται ρητὰ ἀπὸ κάθε ὀλόπλευρη καὶ συμφιλιωτικὴ ἐνότητα, στὸν θρίαμβο τῆς ἀντίθεσης ἐπὶ τῆς ἐνότητας ποῦ δὲν τὸν μετριάξει καμία τελικὴ μεταστροφή. Στὴν πραγματικότητα, κανένας τέτοιος δυϊσμὸς δὲν ἐξελίχθηκε ποτὲ σὲ φιλοσοφικὸ σύστημα. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι οἱ θρησκευτικὲς διδασκαλίες τοῦ Ζωροάστρη, οἱ μυθολογικὲς θεωρήσεις τῶν Μανιχαίων καὶ ἄλλων Γνωστικῶν τῆς ἐποχῆς τους, κατέληγαν σὲ ἓναν τέτοιο ριζικὸ δυϊσμὸ τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Διαβόλου. Ὁ δυϊσμὸς αὐτός, ὅμως, ὑπῆρξε μεμονωμένο φαινόμενο τόσο στὴ σφαῖρα τῆς σκέψης ὅσο καὶ σὲ ἐκείνη τοῦ βιώματος, καὶ ποτὲ δὲν στηρίχθηκε κάποιο μεταφυσικὸ οἰκοδόμημα σὲ τόσο ἀντίρροπα μεταξὺ τους θεμέλια. Παντοῦ καὶ πάντοτε, μαζὶ μὲ τὰ δυϊστικὰ μοτίβα συμπλέκονταν καὶ τὰ νήματα ποῦ ἀποκάλυπτε καὶ ὕφαινε ἡ βούληση γιὰ ἐνότητα. Ὡστόσο, τὰ μεταφυσικὰ συστήματα, οἱ ἀντιλήψεις γιὰ τὸν κόσμο καὶ οἱ ἔννοιες περὶ τοῦ ὑπαρκτοῦ διχάζονταν ὡς πρὸς τὸ τί τελικὰ καθορίζει τὴ δομὴ καὶ τὸ χρῶμα τοῦ ὕψαδιου στὸ σύνολό του – ἂν τὸ στοιχεῖο ποῦ ἔχει τὸ προβάδισμα εἶναι ἡ ἐνότητα ἢ ἡ ἀντίθεση. Καὶ ἀνάλογα μὲ τὴν ἀπάντηση, διαφοροποιοῦνται τόσο τὰ ἐπιμέρους συστήματα ὅσο καὶ οἱ ἐποχὲς μέσα στὴν ἱστορία.

2. Ὁ δυϊσμὸς στὴν πρόιμη ἐλληνικὴ φιλοσοφία

Ἡ ἐλληνικὴ φιλοσοφία ἦταν ἐξαρχῆς προσανατολισμένη πρὸς τὴν ἐνότητα, ὅσο καμία ἄλλη. Ὡστόσο, ἡ δυϊστικὴ τάση τὴ συνόδευε σταθερὰ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποῦ οἱ πυθαγόρειοι ἔθεσαν στὸ ἐπίκεντρο τοῦ μεταφυσικοῦ στοχασμοῦ τὸν ἀντιθετικὸ χαρακτήρα τῆς ζωῆς, τότε ποῦ ἐπιχειρήθηκε γιὰ πρώτη φορά, μὲ τὸν πίνακα τῶν ἀντιθέτων, ἡ σύλληψη τῶν κοσμικῶν ἀρχῶν στὰ πλαίσια μιᾶς δομικῆς δυαδικότητας καὶ διάζευξης τῶν ἀξιῶν.

Ὁ Ἡράκλειτος εἶχε βέβαια ἄλλη ἀποψη. Ὁ «σκοτεινὸς» Ἐφέσιος συνέλαβε τὴ μεγαλειώδη ἰδέα μιᾶς ἐνότητας ἢ ὁποία δὲν αἰωρεῖται

υπεράνω τῶν ἀντιθέσεων ἐξισορροπώντας τες καὶ δίνοντας τέλος στὴ διαμάχη, ἀλλὰ ἀσκει τὴν ἐπίδρασή της ἀκριβῶς μέσα ἀπὸ τὴν ἔνταση τῶν ἀντιθέσεων αὐτῶν. Ὁ νόμος τῶν πραγμάτων εἶναι ἡ κοσμικὴ ἐνότητα, ἡ ἄρμονία τῶν ἀντίρροπων δυνάμεων – ὅπως συμβαίνει μὲ τὸ τόξο καὶ τὴ λύρα. Ὡστόσο, γιὰ καιρὸ ἡ ἰδέα αὐτὴ δὲν ἔγινε κατανοητὴ καὶ δὲν εἶχε πραγματικὴ συνέχεια: τὸ ἐγγεῖρημα τοῦ Ἡράκλειτου δὲν ἔπαιξε καθοριστικὸ ρόλο στὴ μεταφυσικὴ κοσμοαντίληψη τῶν συστημάτων τῆς κλασικῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας.

Ἡ δυαδικότητα ξεπρόβαλε καὶ πάλι μὲ νέα δριμύτητα, ὅταν ὁ Παρμενίδης, μέσω ἑνὸς διατάγματος τοῦ Λόγου, θέλησε νὰ τελειώνει μὲ κάθε ἀντίθεση (ὅπως ἐπίσης καὶ μὲ τὴν ἴδια τὴν ποικιλομορφία καὶ τὴν πολλαπλότητα), ἐξαγγέλλοντας τὴν ἀπόλυτη, ἀνέφελη, ἀκίνητη ἐνότητα τοῦ ὅλοστρόγγυλου καὶ συμπαγοῦς ὄντος. Ὡστόσο, ἂν ἡ πολ-λότητα τῶν πραγμάτων εἶναι ἀπλῶς ἐπίφαση, τότε ὑπάρχουν καὶ τὰ δύο: καὶ τὸ εἶναι, καὶ ἡ ἐπίφαση. Τὸ πρῶτο ἀρνεῖται ὅ,τι ἡ δευτέρη ἀποδέχεται. Δὲν ἦταν δυνατό νὰ πειστοῦν οἱ ἄνθρωποι ποῦ ζοῦν μέσα στὰ πολλὰ καὶ τὸν χωρισμὸ ὅτι ἡ ἐπίφαση δὲν εἶναι, ὅτι εἶναι ἓνα οὐκ ὄν,¹ ἓνα τίποτα.

3. Πλάτωνας καὶ Ἀριστοτέλης

Ἔτσι, ἀπὸ τὸ βασικὸ ἐκεῖνο μοτίβο ποῦ δὲν χάθηκε ποτὲ τελείως, τὸ μοτίβο ποῦ εἰσήγαγαν ὁ Ἀναξίμανδρος καὶ οἱ πυθαγόρειοι, καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν ἀξίωση ποῦ προέβαλαν οἱ Ἐλεάτες, γεννήθηκε ὁ δυῖσμός τῶν μεγάλων ἑλληνικῶν συστημάτων. Ὁ δυῖσμός αὐτὸς δὲν ὑποχώρησε ποτὲ σὲ δεύτερο πλάνο μπροστὰ στὴν ἰδέα τῆς ἐνότητας, πρὸς τὴν ὁποία ἔτειναν, παρ' ὅλ' αὐτά, οἱ πάντες. Ὁ Πλάτωνας ἀπέδωσε στὴν ἐπίφαση τὰ δικαιώματά της: ἔγινε φαινόμενο, μέσον μεταξὺ δύο πόλων. Ἐκεῖνο ποῦ λάμπει καὶ θυμίζει τὸ ἀληθινὸ ὄν μέσα στὰ φαινόμενα εἶναι ἡ Ἰδέα. Αὐτὸ ὅμως μέσα στὸ ὁποῖο ἐμφανίζεται ἡ Ἰδέα, αὐτὸ ποῦ τὴ σύρει στὴ φαινομενικότητα, εἶναι ὁ χῶρος, τὸ συστατικὸ κάθε

1 Ἡ γραφὴ μὲ πλάγια κι ἀραιὰ στοιχεῖα ὑποδηλώνει ἑλληνικὴ γραφὴ ἢ ἑλληνικὰ μὲ λατινικούς χαρακτήρες στὸ πρωτότυπο. (Σ.τ.Ἐ.)

ύλικής, αίσθητῆς καὶ συντυχιακῆς ὑπαρξῆς. Μέσα στὴν ἔννοια τοῦ κόσμου ἀναπτύσσεται μιὰ βαθιὰ ἔνταση, τὴν ὁποία τρέφουν διαιρέσεις θρησκευτικῆς προέλευσης. Οἱ αἰώνιες μορφές φωτίζουν τὴν ὑπαρξή μας, τὴ φωτίζουν ὅμως πάντοτε θαμπά, παραμορφωτικά· φέρουν τὸ κέλυφος τῆς αἰσθητικότητας καὶ τὰ δεσμὰ τῆς μεταβολῆς καὶ τοῦ θανάτου. Τὸ Ἄγαθὸ εἶναι ὁ ἥλιος ποὺ φωτίζει τὸ σύνολο τοῦ ὄντος, ὁ πατέρας τῶν Ἰδεῶν· μέσα στὴν πραγματικότητά μας, ὅμως, τὸ φῶς τοῦ ἡλίου αὐτοῦ παλεύει μὲ τίς σκοτεινές δυνάμεις τῆς ὕλης-χώρου, μὲ τὸ *ὑπεναντίον τι τῷ ἀγαθῷ*. Στὸ ἔδαφος αὐτοῦ τοῦ τελευταίου βλασταίνει, μέσα μας καὶ μέσα σὲ ὅλα τὰ ὄντα, καθετὶ ἄστατο καὶ ἀπροσδιόριστο, καθετὶ ἄσκοπο, μηχανικὸ καὶ ἄμορφο – κάθε πτώση καὶ κάθε κλίση πρὸς τὸ κακὸ. Ἡ ζωὴ ποθεῖ τὴν κάθαρση, δηλαδὴ τὴν ἀπελευθέρωση ἀπὸ τὴν ὕλη, ἡ ὁποία μᾶς τραβᾷ αἰώνιως πρὸς τὰ κάτω καὶ ποτὲ δὲν συναρμόζεται πλήρως μὲ τίς μορφές – ποθεῖ νὰ διαφύγει ἀπὸ τὸν κόσμο τῶν αἰσθήσεων καὶ ἀπὸ τὴ ζωὴ μέσα στὸν χρόνο, καὶ νὰ μεταβεῖ σὲ ὅσα εἶναι αἰώνια καὶ ἔχουν ἀληθινὴ ἀξία: ἡ μεγάλη διαλεκτικὴ ἐργασία τοῦ ὕστερου Πλάτωνα δὲν ἐξάλειψε τὸν δυϊσμὸ αὐτόν, ὁ ὁποῖος ἀγγίζει τὸ ἀπόγειό του στὴν ἐν λόγω θεωρία γιὰ τὴ ζωὴ. Ἡ συγκεκριμένη θεωρία περὶ κοσμικῆς ἀντιθετικότητας συνέχισε νὰ παίζει ἀποφασιστικότερο ρόλο στὴν ἐπίδραση ποὺ ἄσκησε ὁ Πλάτωνας κατὰ τίς ἐποχὲς ποὺ ἀκολούθησαν, ὡς τὸν ὕστερο Μεσαίωνα καὶ τοὺς Νεότερους Χρόνους.

Ἡ ἄρνηση τοῦ Πλάτωνα νὰ ἀποδώσει πραγματικὸ «εἶναι» στὴν πρωτογενῆ ἀρχὴ τῆς ἄμορφης ὕλης δὲν ὑπονομεύει τὸν δυϊσμὸ. Γιατὶ ἀκόμα καὶ ἂν ἐδῶ ἔχουμε *μὴ ὄν*, τοῦτο τὸ «μὴ ὄν» δὲν εἶναι ἓνα «τίποτα» (*οὐκ ὄν*). Ὅταν οἱ Ἰδέες, σὲ ἀντιδιαστολὴ μὲ τὴ δική μας πραγματικότητα, ἀποκαλοῦνται «ὄντως ὄντα», ὁ ἐπιτακτικὸς προσδιορισμὸς δείχνει μονάχα ὅτι ἀναζητᾶται ἓνας τρόπος νὰ συμπλακοῦν τὸ Ἄγαθὸ καὶ τὸ Τέλειο μὲ τὸ ὄν βαθύτερα καὶ στενότερα ἀπ' ὅσο συμπλέκονται μαζί του τὸ Κακὸ καὶ τὸ Ἀκάθαρτο. Ἀκόμα καὶ τὸ γεγονός ὅτι τελικὰ ἡ Ἰδέα τοῦ Ἄγαθοῦ κεῖται πέραν καὶ ἐπέκεινα τοῦ ὄντος δὲν συνεπάγεται γιὰ τὸν Πλάτωνα ὅτι τὸ ἀρνητικὸ –καὶ παρ' ὅλ' αὐτὰ ἐνεργὸ στὴν ἀντίστασή του– στοιχεῖο τῆς ὕλης-χώρου πηγάζει ἀπὸ τὴν Ἰδέα αὐτή. Τὸ κακὸ αἰσθητὸ στοιχεῖο προέρχεται ἀπὸ τὸ *μὴ ὄν*: τὸ γεγονός αὐτὸ δίνει καὶ πάλι ἐλπίδες στὸν ἠθικὸ ἀγώνα γιὰ ὑπέρβαση,

στη θρησκευτική ἀναζήτηση. Ὅμως αὐτὸς ὁ κόσμος καὶ αὐτὴ ἡ ζωὴ δὲν θὰ ἦταν ἔτσι ὅπως εἶναι, μεικτὰ καὶ ἀκάθαρτα, κυριαρχούμενα ἀπὸ τὸν θάνατο καὶ τὴ χρεία ποὺ χαρακτηρίζουν τὰ αἰσθητά, ἂν τὸ μὴ ὄν δὲν ἦταν τίποτε καὶ μόνο τὸ Ἄγαθὸ διέθετε «εἶναι».

Μολονότι στὸ πεδίο τῆς ἠθικῆς ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἀντιλαμβάνεται τὴν ἀντίθεση μὲ τόσο ἀκραῖο τρόπο, μολονότι παραμένει πολὺ πιὸ κοντὰ στὰ ἐπίγεια, ὁ δικός του μεταφυσικὸς δυϊσμὸς παραμένει ἐξίσου ξεκάθαρος μὲ τὸν πλατωνικό. Δὲν ὑπάρχει τίποτε τὸ πραγματικὸ ποὺ νὰ μὴν ἀποτελεῖ μείγμα τῶν δύο στοιχείων, τῆς ὕλης καὶ τῆς μορφῆς. Ἡ ἀντίθεσή τους εἶναι ἀπόλυτη. Κανένα δὲν ἀνάγεται στὸ ἄλλο: ἡ μορφὴ δὲν δημιουργεῖ ὕλη καὶ ἡ ὕλη δὲν γεννᾷ ἀπὸ μόνη της μορφή. Πραγματικότητα προκύπτει μόνο ἐκεῖ ποὺ συναντοῦν ἡ μία τὴν ἄλλη.

Βέβαια, καὶ στὸν Ἀριστοτέλη, τὸ πρωτεῖο τὸ ἔχει τὸ Ἄγαθό. Μόνο ἡ μορφὴ φέρει ἤδη καθεαυτήν, κατὰ τὴν ὕψιστη ἐκδήλωσή της ὡς θεῖος νοῦς (τὸν ὁποῖο μπορούμε νὰ παραβάλουμε μὲ τὸ «Ἐν Ὄν τοῦ Παρμενίδη ἢ μὲ τὴν Ἰδέα τοῦ Ἄγαθοῦ), πλήρες καὶ αὐταρκες «εἶναι». Στὶς συνήθεις περίπτωσεις, ὅμως, ἡ ὑπαρξὴ μπορεῖ νὰ ὑφίσταται μόνο ὡς μείξη τῶν δύο ἀρχῶν: καθεαυτές, τόσο ἡ καθαρὴ μορφὴ ὅσο καὶ ἡ καθαρὴ ὕλη ἀποτελοῦν προϋόντα ἀφαίρεσης. Ἡ καθαρὴ ὕλη δὲν διαθέτει αὐθεντικὸ «εἶναι» καὶ συγκεκριμένη πραγματικότητα: εἶναι ἀπλή, ἀόριστη δυνατότητα, χωρὶς σκοπὸ καὶ δύναμη, πρότερη κάθε πραγματικότητας, μὴ ὄν. Μὲ τὴ μορφὴ, ὅμως, τὰ πράγματα ἔχουν ἄλλιῶς. Στὸ ἀνώτατο τρόπον τινὰ ὄριο τοῦ ὄντος – μὲ τὸ κατώτατο νὰ εἶναι ἡ ὕλη – ἡ μορφὴ εἶναι ἀποτελεῖ πλήρες καὶ ἀπόλυτο ὄν, μορφὴ τοῦ ἑαυτοῦ της, ἀπαλλαγμένη ἀπὸ κάθε πρόσμιξη μὲ τὴν ὕλη: εἶναι ὁ ἕνας, ἀποτραβηγμένος ἀπὸ τὰ ἐγκόσμια, Θεός. Πρὸς αὐτόν τὸν Θεό, τὸν νοῦν, ποὺ νοεῖ μόνο τὸν ἑαυτό του ἀλλὰ ὄχι τὸν κόσμο, ποὺ ἐμμένει στὸν ἑαυτό του καὶ ποὺ ἡ ὕλη τοῦ εἶναι ἀπολύτως ξένη καὶ ἀχρείαστη, τείνουν τὰ πάντα ὡς στὸ ὑπέρτατο ὄν.

Καὶ σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωσι, ἐνῶ ἡ ἀντίθεση θεωρεῖται ὡς κάτι τὸ ἔσχατο, δίνεται τὸ προβάδισμα στὸ ἓνα της μέλος, τὸ ὁποῖο ὑπερέχει σὲ «εἶναι»: ὁ ἕνας καὶ μοναδικὸς νοῦς εἶναι ὄν μὲ πληρέστερη ἔννοια ἀπὸ καθετὶ ἄλλο. Ἀντιθέτως, ἡ ὕλη δὲν εἶναι ὄν, καὶ δὲν φτάνει στὸ ἐπίπεδο τῆς πραγματικότητας· ἀπλῶς αἰωρεῖται ὡς ἀόριστη δυνα-

τότητα και εισάγεται σε κάποια υπόσταση την οποία συνέχει μια μορφή. Όμως ούτε και ο θεϊκός νοῦς είναι από μόνος του ολόκληρο τὸ ὄν και ἡ μοναδική ἀρχὴ ὅλων τῶν πραγμάτων. Πάντοτε, μέσα στὰ πράγματα, τὸ στοιχεῖο τῆς μορφῆς συνυπάρχει με τὴν ὕλη. Ἡ μορφή ἀποτυπώνεται στὴν ὕλη σὰν σὲ κάτι ποὺ τῆς ἀντιστέκεται παθητικὰ και τὸ ὁποῖο, τελικὰ, ἀποφεύγει νὰ πάρει σχῆμα. Ὅλα ὅσα γεννιῶνται και ζοῦν, φέρουν τὸ σημάδι τῆς διττῆς καταγωγῆς τους.

4. *Ἀνέλιξη και Ἀπορροή: ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη στὸν Πλωτῖνο*

Ὡστόσο, ὁ Ἀριστοτέλης, μέσα στὸ δυαδικὸ πλαίσιο τῶν βασικῶν ἀρχῶν του, θέλησε νὰ καταδείξει και τὴ μεγαλειώδη συνοχή ποὺ παρουσιάζει τὸ κοσμικὸ οἰκοδόμημα. Τὸ ἔκανε διαμορφώνοντας μιὰ ἱεραρχία ἐπιπέδων – μέσω τῆς ιδέας τῆς προοδευτικῆς *Ἀνέλιξης*. Ὁ Πλάτωνας δὲν ἐξέταζε παραπέρα πῶς συνδέονται ἡ Ἰδέα και τὸ αἰσθητὸ-χωρικὸ στοιχεῖο. Ὁ μέγας μαθητῆς του τώρα τὰ συσχετίζει, συλλαμβάνοντας τὴ μορφή και ὡς σκοπὸ. Τὸ κατώτερο στοιχεῖο δὲν μετέχει ἀπλῶς στὸ ἀνώτερο, ἀγωνίζεται νὰ τὸ πλησιάσει κιόλας: στὸν ἀγῶνα αὐτὸν συνίσταται ἡ ζωὴ του και ὅλα ὅσα συμβαίνουν στὸν κόσμο. Ὁλόκληρη ἡ πραγματικότητα δέχεται τὶς δυνάμεις μιᾶς ἀνοδικῆς ἔλιξης.

Ἐδῶ ἔχουμε ἓνα παλιὸ μοτίβο, ποὺ δὲν εἶχε χάσει τὴ ζωτικότητά του ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ πρωτοεμφανίστηκε, τὶς πρῶτες μέρες τῆς ἐλληνικῆς φυσικῆς φιλοσοφίας: τὸν συνδυασμὸ τῆς κοσμικῆς ἐνότητας με τὴν πολλότητα και τὶς ἀντιθέσεις μέσα στὴν ιδέα τῆς προοδευτικῆς ἀνέλιξης. Τὸν συνδυασμὸ αὐτὸν οἱ φυσικοὶ φιλόσοφοι τὸν σκέφτονταν χρονικά: τὸ θέμα τους ἦταν ἡ γέννηση τοῦ κόσμου. Δίδασκαν, ὅπως εἶχε ἤδη κάνει ἡ μυθικὴ ποίηση, πῶς ὁ εὐτακτος κόσμος τῶν πραγμάτων και τῶν ὄντων σχηματίστηκε ἀπὸ τὸ χάος παίρνοντας τὴ μορφή πολυποικιλτοῦ κοσμήματος. Ἐνα τέτοιο ἐναῖο γίγνεσθαι, ὅμως, περιλαμβάνει ἤδη ἐξαρχῆς τὴν ἀρχὴ τῆς ἀντίθεσης. Ἡ ἐξέλιξη και τὸ σύστημα τοῦ ὄντος ἀνέρχονται ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τοῦ ἄμορφου και σκοτεινοῦ πρὸς τὸ ὑψηλότερο και ἀγνότερο, πρὸς τὴ μορφή και τὴν αἰώνια τάξη. Γιὰ τὸ ζήτημα ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ ἐδῶ δὲν ἔχει μεγάλη διαφορὰ τί ἀπὸ τὰ δύο συμβαίνει: ἄν, δηλαδή, ἡ ἀνέλιξη αὐτὴ νοεῖται

ὡς χρονικό γίγνεσθαι ἢ ὡς αἰώνια ἱεραρχική διάταξη – ἂν συντελεῖται αὐτενεργά, μέσα ἀπὸ τὶς δυνάμεις καὶ τὶς ὠδίνες τοῦ χάους, ἢ μέσω τῆς ἔλξης τὴν ὁποία ἀσκεῖ, τρόπον τινά σὰν δέλεαρ, κάποια ἀνώτατη ἀρχή-σκοπὸς ποὺ αἰωρεῖται πάνω ἀπὸ τὸ σύνολο τῆς πραγματικότητας ὡς ἀρχέτυπο κάθε τελείωσης (ὅπως ὁ νοῦς τοῦ Ἀριστοτέλη). Τὸ ἀποτέλεσμα μπορεῖ νὰ εἶναι πιὸ ὀλοκληρωμένο ἀπὸ τὴν αἰτία ἀπ' τὴν ὁποία ἐκπήγασε ἢ μπορεῖ κάθε ἀξία, κάθε μορφικὴ τελειότητα τὴν ὁποία προσπαθοῦν νὰ ἀγγίξουν τὰ «αἰτιατά», νὰ εἶναι ἐκ τῶν προτέρων θεμελιωμένη σὲ κάποιο «τελικὸ αἶτιο». Τόσο στὴ μία περίπτωση, ὅμως, ὅσο καὶ στὴν ἄλλη, ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ δυῖσμό.

Παρ' ὅλες τὶς ἀντίθετες ἐπιδράσεις, π.χ. τοῦ Ἐπίκουρου καὶ τῶν Στωϊκῶν, ὁ ἐν λόγῳ δυῖσμός παρέμεινε κυρίαρχο μοτίβο τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας. Ὅστόσο, κατὰ τὴν τελευταία της περίοδο, δίπλα στὶς ἀπαντήσεις ποὺ ἔδινε ἡ Ἀνέλιξη ἐμφανίστηκε καὶ ἓνα ἄλλο μοτίβο ποὺ ἐξηγοῦσε τὴν ἐνότητα, ἓνα μοτίβο τὸ ὁποῖο καὶ αὐτὸ ἦταν στενὰ συνδεδεμένο μὲ τὸν δυῖσμό καὶ δὲν προσφερόταν γιὰ τὸν ἐξοβελισμό του: ἡ Ἀπορροή. Τὸ μοτίβο αὐτὸ ἦταν ἐπίσης πανάρχαιο καὶ εἶχε τὴ ρίζα του στοὺς μύθους καὶ τὶς κοσμολογικὲς θεωρήσεις τῆς Ἀνατολῆς.

Ἄν ὁ κόσμος προέρχεται ἀπὸ κάποιο ἀδιαίρετο καὶ ἄτακτο στοιχεῖο, δὲν θὰ πρέπει ἄραγε μὲ κάποιον τρόπο νὰ εἶχαν ὅλα ἀπὸ πρὶν τὴ θέση τους μέσα στὸ πρωταρχικὸ ὄν καί, ἐπομένως, δὲν θὰ πρέπει ἡ ἀδιαφόριστη ἐνότητα νὰ ὑπερέχει σὲ δύναμη καὶ ἀξία σὲ σχέση μὲ αὐτὸ ποὺ ὑποδηλώνεται μὲ τὴν εἰκόνα τοῦ χάους; Ὁ Ἀναξίμανδρος, στὶς ἀπαρχές τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, εἶχε ἤδη μιλήσει γιὰ ἓναν «ἀποχωρισμὸ» τῶν ἀντιθέτων ἀπὸ τὸ ἄπειρο-ἀπροσδιόριστο: μήπως αὐτὰ λοιπὸν βρίσκονταν ἤδη μέσα του καὶ ἦταν ἀπλῶς κρυμμένα; Καὶ ὅταν εἶπε ὅτι τὰ ἀποχωρισμένα ὄντα θὰ πρέπει νὰ πληρώσουν μὲ τὸν χαμό τους γιὰ τὴν ἀδικία ποὺ διέπραξαν, δὲν λάνθανε ἄραγε ἐδῶ ἡ ἰδέα ὅτι (παρ' ὅλη τὴν ἀπροσδιοριστία καὶ τὴν ἀταξία) τὸ ἀδιαίρετο στοιχεῖο εἶναι ἀνώτερο, ἐνῶ τὰ ἐπιμέρους καὶ ἀντιθετικὰ στοιχεῖα ἐκπίπτουν καὶ χωρίζονται ἀπὸ τὸ ἀρχέγονο Ὄν, ἐξαιτίας τῆς αὐθάδειας καὶ τῆς μηδαμινότητάς τους; Ἄν ὅμως ἔχουν ἔτσι τὰ πράγματα, τότε ἡ ὁδὸς τοῦ κοσμικοῦ γίγνεσθαι ὁδηγεῖ πρὸς τὰ κάτω, ὄχι πρὸς τὰ πάνω!

Αὐτὸ εἶναι ποὺ δίδαξαν ὁ Πλωτίνος καὶ οἱ μαθητές του. Στὸν Πλωτίνου, τὸ ἀρχέγονο μοτίβο τῆς Ἀνατολῆς καὶ οἱ κλασικὲς ἔννοιες τῶν

έλληνικῶν συστημάτων συγχωνεύονται. Ἡ ἀχώριστη ἐνότητα εἶναι τὸ πρωταρχικὸ καὶ βαθύτερο στοιχεῖο τοῦ ὄντος· εἶναι ἡ ὑπέρτατη τελειότητα, ἡ ἴδια ἡ Θεότητα. Κάθε πολλαπλότητα τῆς εἶναι ξένη. Μόνο ἡ μυστικὴ ἔκσταση, μέσα στὴν ὁποία τὰ πάντα συγκεράζονται καὶ γίνονται Ἕνα (ὅπως ἔλεγε ὁ Ξενοφάνης, ποὺ θεωρεῖται πὼς ὀδήγησε τὸν Παρμενίδη στὸ ἓνα καὶ μοναδικό του ὄν) – μόνο ἡ μυστικὴ ἔκσταση ἀγγίζει, συλλαμβάνει καὶ διαπερνᾷ τὴν ἐνότητα αὐτῆ. Ὁ πλούσιος καὶ πολύχρωμος κόσμος ἀπορρέει ἀπὸ τὴν ἐνότητα, κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο ποὺ τὰ χρώματα καὶ τὸ φῶς ἀπορρέουν ἀπὸ τὸν ἥλιο: πρῶτος ὁ νοῦς, τὸ πλῆθος τῶν Ἰδεῶν καὶ τῶν μορφῶν, κατόπιν οἱ ψυχές καὶ ὅλα τὰ πράγματα. Ἡ ἀπορροὴ ὀφείλεται σὲ πλησμονὴ καὶ δὲν ἀδυνατίζει τὸ ἀνάτατο ὄν: αὐτὸ παραμένει στὸν ἑαυτό του, καθαρὸ φῶς. Ἡ πρωτογενὴς λάμψη τοῦ Ἐνὸς ἀκτινοβολεῖ πάνω στὸ καθετὶ μέσα στὴν πραγματικότητα· ὅλα πηγάζουν ἀπὸ τὸ Ἐν καὶ μόνο ἀπὸ αὐτό. Ὅτιδῆποτε ζεῖ σὲ τοῦτο τὸν κόσμο, τὸν κόσμο τῆς πολλαπλότητας, ἔχει λάβει τὸ σχῆμα του ἀπὸ πρὶν ἐντὸς τοῦ ἀπλήθυντου Ἐνός: πρῶτα βγαίνει ἀπὸ τὴν ἐνότητα ὡς ἰδεατὸ ὄν καὶ ἔπειτα, ἀπὸ ἐκεῖ, ὡς ἐνεργεῖα ὑπαρκτὸ ὄν.

Ἔτσι, ἐδῶ φαίνεται πὼς συντελεῖται ἓνα μεγάλο βῆμα πρὸς τὴν ἰδέα τῆς ἐνότητας τοῦ ὄντος, καὶ πράγματι ὑπάρχουν ἄφθονες ἐνδείξεις πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνση. Ὡστόσο, τὸν κόσμο τῶν ἀπορροῶν τὸν διαπερνοῦν ἀντιθέσεις. Ὁ δυῖσμός τῆς Ἀνατολῆς, μὲ τὸν φόβο του γιὰ τὴ μίανση ἀπὸ τὴν ὕλη, ἀπὸ τὰ αἰσθητὰ καὶ τὴ σάρκα, μὲ τὶς ἰσχυρές του τάσεις ἀσκητισμοῦ καὶ φυγῆς ἀπὸ τὰ ἐγκόσμια, συνδέεται ἐδῶ μὲ τὶς ἐναντιότητες ποὺ περικλείει ἡ ἑλληνικὴ ἔννοια τοῦ κόσμου. Τὸ δείχνει ἡ ἴδια ἡ εἰκόνα τῆς ἀπορροῆς: ὅσο περισσότερο ἀπομακρυνόμαστε ἀπὸ τὴν πηγὴ τοῦ φωτός, τόσο ξεθωριάζουν οἱ ἀκτίνες, τὰ χρώματα θαμπώνουν καὶ τὸ σκοτάδι ἀπλώνεται ἀπειλητικῶς. Κατὰ τὴν ἀέναη ἐκροὴ δὲν γεννιέται μόνο ἡ ὑπεραφθονία τῶν χρωμάτων: συγχρόνως ξεκινάει καὶ ἡ αἰῶνια πάλη μὲ τὸ σκοτάδι. Τὸ σκοτάδι εἶναι – ἂν καὶ δὲν διαθέτει αὐτοτελὴ ὑπόσταση. Ἡ δύναμη τοῦ ἀπορρέοντος φωτός μειώνεται ὅταν τὸ συναντάει. Ἔτσι, σύμφωνα μὲ τοὺς ἀλεξανδρινούς καὶ νεοπλατωνικούς φιλοσόφους, τὸ ὄν κατέρχεται κλιμακωτὰ μέχρι τὴν ὕλη καί, παράλληλα, μέχρι τὸ αἰσθητὸ καὶ κακὸ στοιχεῖο: καταπέφτει βαθμιαῖα ἀπὸ τὴν πρωταρχικὴ ἐνότητα,

ἐκπίπτει ἀπὸ τὴν καθαρὴ δύναμη ἢ ὁποῖα παραμένει ἀνέγγιχτη καὶ στὴν ὁποῖα εἶναι ξένο καθετὶ πού ἐκπίπτει καὶ ἀπορρέει, ὅπως εἶναι ξένος καὶ στὸν νοῦν τοῦ Ἀριστοτέλη ὁ κόσμος, τὸ μείγμα αὐτὸ ὕλης καὶ μορφῆς. Ὅσο μεγαλώνει ἡ ἀπόσταση ἀπὸ τὸ φῶς, τόσο πιὸ φτωχὴ σὲ φῶς καὶ μάλιστα ξένη πρὸς τὸ φῶς γίνεται τελικὰ ἡ πραγματικότητα, ὥσπου φτάνει νὰ βρεθεῖ σὲ ἀπόλυτη ἀντίθεση μαζί του. Ἔτσι, καὶ ὁ ἁμαρτωλὸς ἄνθρωπος, ἂν δὲν θέλει νὰ διαφθαρεῖ πλήρως, πρέπει νὰ κάνει πλήρη μεταστροφή –τὴν ἐπιστροφὴν–, νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὴν ὕλη, νὰ ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὰ ἐγκόσμια καὶ νὰ παραδοθεῖ ἐκστατικὰ στὸ ὑπερκόσμιο Ἔν.

Ὅλα τὰ φυγόκοσμα μοτίβα πού διακρίνει κανεὶς στὸν Πυθαγόρα καὶ τὸν Πλάτωνα ἐπανακάμπτουν ἐνισχυμένα στὸν κόσμο τῶν ἀπορροῶν, ἕναν κόσμο πού τελεῖ ὑπὸ τὴ συνθήκη τῆς πτώσης. Οὔτε κι ἐδῶ ἀπομένει τελικὰ κάποια θετικὴ ιδιότητα γιὰ τὴν ὕλη καὶ τὴν ἀρχὴ τῆς ἐναντιότητας· οὔτε σὲ αὐτὴ τὴν ἀρχὴ ἀποδίδεται πραγματικὴ ὑπαρξή. Κι ὅμως, εἶναι καὶ αὐτὴ, καὶ ἡ ἐπίδρασή της εἶναι μοιραία. Τὸ ἐν λόγῳ μὴ ὄν δὲν εἶναι ἕνα «τίποτα». Εἰς πείσμα τῆς βούλησης γιὰ ἐνότητα πού συναντᾶμε τόσο στὴ ἀρχὴ ὅσο καὶ στὸ τέλος τῆς μυστικῆς σκέψης, παρεισδύει καὶ ἐδῶ νικηφόρα ὁ δυῖσμός. Στὸν κόσμο αὐτό, τὰ ἀντίθετα δὲν συμφιλιώνονται ποτὲ ὥστε νὰ σχηματίσουν ἕνα ὄν ἀκέραιο. Μονάχα ἡ ψυχὴ, ἀπομονωμένη, πετάει ψηλά, σὲ ἱερὴ ἐκσταση, πέρα καὶ πάνω ἀπὸ τὴν ἐπίγεια πραγματικότητα, πραγματικότητα πού δὲν εἶναι παρὰ ἕνα μείγμα κακῆς αἰσθητῆς ὕλης καὶ καθαρῶν μορφῶν – ἀκριβῶς ὅπως στὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὸν Πλάτωνα. Ὅπως σὲ αὐτούς, ἔτσι καὶ ἐδῶ τὰ ἐπίγεια πεπωμένα καὶ ἡ πορεία τοῦ κόσμου λαμβάνουν χώρα μεταξὺ δύο ἐπιπέδων, μεταξὺ τῆς ἀπόλυτης τελειότητας καὶ τοῦ ἀπόλυτου σκότους: ὁ δρόμος ὁδηγεῖ εἴτε πρὸς τὰ πάνω εἴτε πρὸς τὰ κάτω· τὸν ὀρίζουν ἡ ἀξία καὶ ἡ ἀπαξία, ἡ ὕλη καὶ ἡ μορφή, ἡ ἐνότητα καὶ ἡ ρήξη.

5. Το χριστιανικό δόγμα τῆς Κτίσεως καὶ οἱ μεταφυσικὲς του συνέπειες

Ἀπέναντι στὴν Ἀνέλιξη καὶ τὴν Ἀπορροή ἐμφανίζεται τώρα, μὲ τὸν χριστιανισμό, τὸ δόγμα τῆς Κτίσεως ὡς *creatio ex nihilo* [δημιουργίας ἐκ τοῦ μηδενός]. Στὴ θεωρία αὐτὴ ἔχουμε μιὰ σημαντικὴ τάση ἐξάλειψης τοῦ δυϊσμοῦ. Ἡ ἐνόνητα ἐπιχειρεῖ νὰ ὑπερνηκίσει τὴν ἀντίθεση.

Συνήθως, στὴν ἔννοια τῆς Κτίσεως τονίζεται κυρίως τὸ γεγονός ὅτι ὁ κόσμος δὲν γεννιέται ἀπὸ τὸ "Ἐν ἢ τὸ Χάος μέσω μιᾶς φυσικῆς διαδικασίας ἢ μέσω ἐγγενῶν ἀναγκαιοτήτων, ἀλλὰ δημιουργεῖται χάρις στὴν ἐκούσια δραστηριότητα ἐνὸς πνευματικοῦ καὶ συνειδητοῦ Θεοῦ. Τὸ μοτίβο αὐτὸ εἶναι ὅπωςδὴποτε πολὺ σημαντικό. Τὸ ἔχουμε καὶ στὸν Πλάτωνα, ὁ ὁποῖος ἀναζήτησε μιὰ διαμεσολάβηση ἀνάμεσα στὶς αἰώνιες Ἰδέες καὶ τὸν μεταβαλλόμενο κόσμο, παρεμβάλλοντας τὸν δημιουργὸν [τεχνίτη], ὁ ὁποῖος, μὲ πρότυπο τὶς Ἰδέες, ἔφτιαξε τὸν μέσα στὸν χῶρο κόσμο. Οἱ θεολόγοι καὶ οἱ χριστιανοὶ φιλόσοφοι ἐπικαλοῦνταν πρόθυμα τὸ πλατωνικὸ αὐτὸ προηγούμενο ἤδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Ὡστόσο, ἐδῶ μᾶς ἐνδιαφέρει περισσότερο ἓνα στοιχεῖο ποὺ διαφοροποιεῖ ἀπόλυτα τὸν πλατωνικὸ τεχνίτη ἀπὸ τὸν ἀπάντων κτίστην: ἡ ἐκ τοῦ μηδενός Κτίση. Οἱ ἔννοιες τοῦ τεχνίτη τοῦ κόσμου καὶ τοῦ κτίστη τοῦ κόσμου διαφέρουν ριζικὰ (ὅπως λ.χ. ἐξηγεῖ διεξοδικὰ ὁ Κάντ, τόσο στὸ πρῶμο ἔργο του, ὅσο καὶ ἀργότερα, στὴν κριτικὴ τῶν ἀποδείξεων γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ). Γιατὶ *creatio ex nihilo* δὲν σημαίνει ὅτι κάποια μορφή ἀποτυπώνεται ἐπάνω σὲ μιὰ δεδομένη ὕλη, ἔστω καὶ ἂν ἡ ὕλη αὐτὴ ἀποκαλεῖται «μὴ ὄν» καὶ θεωρεῖται ὡς μὴ αὐθυπόστατη: σημαίνει ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Θεὸ δὲν ὑπάρχει ἀπολύτως τίποτε δεδομένο ὥστε νὰ τὸ χρησιμοποιήσει ὁ Θεὸς γιὰ νὰ δημιουργήσει. Ἐδῶ, μοναδικὴ πηγὴ τῆς ὕλης τοῦ κόσμου, ὅπως καὶ κάθε μορφῆς, εἶναι ὁ Θεός. Καὶ ἂν ἐπιμένει κανεὶς στὸ ἐρώτημα γιὰ τὰ ὕλικά μὲ τὰ ὁποῖα κατασκεύασε ἢ βούληση τοῦ Πλάστη τὸν κόσμο, ἡ ἀπάντηση θὰ πρέπει ἀναγκαστικὰ νὰ ἀναφερθεῖ στὴν ἴδια τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ: πρόκειται γιὰ περιεχόμενα τοῦ θείου πνεύματος, τὰ ὁποῖα κατὰ τὴν Κτίση μετουσιώνονται ἄμεσα σὲ ἐνεργεῖα πραγματικότητας. Ἔτσι, ἡ Ἰδέα εἰσάγεται ταυτόχρονα μὲ τὴν ὕλη. Ἡ καταγωγὴ τους εἶναι κοινή. Ὁ καλλιτέχνης ποὺ μορφοποιεῖ

ένα έξωτερικό πρὸς αὐτὸν ὕλικὸ καὶ ὁ πλατωνικὸς δημιουργός, ὁ ὁποῖος ἐξαρτᾶται ἀπὸ κάποια αἰώνια ἐκ τῶν προτέρων ὑφιστάμενα δεδομένα, παύουν νὰ ἰσχύουν ὡς ἀποδεκτὰ πρότυπα τῆς Κτίσεως τοῦ κόσμου. Ὁ Θεὸς κτίζει ἐκ τοῦ μηδενός, θέτει τὴν πραγματικότητα ὀλόκληρη, βασιζόμενος στὶς δικές του καὶ μόνο δυνάμεις, καὶ πετυχαίνει τοὺς σκοποὺς του χωρὶς νὰ παλεύει μὲ κάποιον δύστροπο ὕλικὸ – μὲ τὴν ἀπροσδιοριστία καὶ τὴν ἀδράνειά της. Ἡ φωτεινὴ του δύναμη δὲν χάνεται στὸ σκοτάδι καθὼς κατευθύνεται πρὸς τὰ «κάτω». Δὲν ὑπάρχει πιά κανένα «κάτω», δὲν ὑπάρχουν πιά τὰ δύο ἐπίπεδα μεταξὺ τῶν ὁποίων αἰωροῦνταν ἀνοδικὰ ἢ καθοδικὰ τὰ ὄντα. Ὁ κόσμος δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἔργον καὶ ἀποκάλυψιν τοῦ Ἐνὸς Θεοῦ. Ἐγίνε ἀκριβῶς ὅπως ὁ Θεὸς τὸν θέλησε, γιὰ τὴν τίποτα δὲν βρίσκεται ἔξω ἀπὸ τὴ σφαῖρα τῆς ἀπόλυτης δυνάμεώς του – οὔτε καν τὸ Σκότος. Ἀπὸ ποῦ θὰ μπορούσαν νὰ προέλθουν ἡ δυαδικότητα, οἱ ἀκατάλυτες ἐντάσεις, ὅτιδήποτε θὰ μπορούσε νὰ ἀσκήσει καθοδικὴ ἔλξη ἀντιμαχόμενο τὸ Ὑψηλό; Ὁ κόσμος ἀποτελεῖ ἀξιακὴ ἐνότητα καὶ βρίσκεται σὲ πλήρη συμφωνία μὲ τὴν ἀρχὴν τοῦ Ἄγαθοῦ ἀπὸ τὴν ὁποία κατὰγεται. Μέχρι καὶ γιὰ τὴν ἴδια τὴν τελειότητα, πράγμα ἀδιανόητο γιὰ τὴν ἑλληνικὴ θεώρηση, μέχρι καὶ γι' αὐτὴν ὑπάρχει θέση μέσα στὸν κόσμο. Ὅπως καὶ νὰ βιώνουμε ἐμεῖς οἱ ἄνθρωποι τὶς ἀντιθέσεις τοῦ κόσμου, ὅσο καὶ νὰ μᾶς προκαλοῦν πόνον, ὅσο καὶ νὰ μᾶς ἀπομακρύνει ἀπὸ τὸν Θεὸ ἢ ἁμαρτία, ἀπειλώντας νὰ μᾶς διαλύσει τὴ ζωὴ, ὁ κόσμος, ὄντας κτίσμα τοῦ Θεοῦ, ἀποτελεῖ κατ' ἀνάγκη τέλεια ἐνότητα πέρα ἀπὸ κάθε διχοτόμηση σὲ καλὸ καὶ κακό, σὲ πνεῦμα καὶ σάρκα. Ὅσο παράδοξο καὶ ἂν ἀκούγεται, ἀπὸ τὴ στιγμή πού καταργεῖται τὸ κατώτερο ἐπίπεδο, τὸ ἐπίπεδο τῆς ὕλης, ἡ ἔννοια τοῦ κόσμου πρέπει κατὰ κάποιον τρόπο νὰ προβιβαστεῖ στὴν τάξιν τῆς τελειότητος. Συνεπῶς, αὐτὰ πού φέρνουν τὸν Θεὸ στὸν κόσμο καὶ τὸν κόσμο στὸν Θεὸ λαμβάνουν χώρα σὲ ἓνα καὶ μοναδικὸ ἐπίπεδο. Μιὰ ὕψιστη κατὰφαση ἀγκαλιάζει μὲ μία, μοναδικὴ καὶ ἀμέριστὴ ἀγάπην τὸ Ὄν στὸ σύνολό του, σὲ ὅλα του τὰ μέρη καὶ τὰ ἐπίπεδα (στὸν βαθμὸ πού συνεχίζουν νὰ ὑφίστανται μέρη καὶ ἐπίπεδα).

Ἐδῶ θὰ παραβλέψουμε τὶς ἐσωτερικὲς δυσκολίες πού ἀνακύπτουν γιὰ τὴν ἴδια τὴ θρησκευτικὴ ζωὴ ἐνόψει μιᾶς τέτοιας ἔμπρακτης καὶ ἀπεριόριστης ἀποδοχῆς τοῦ κόσμου. Δὲν ὑποστηρίζουμε πῶς ἀπὸ

τῆ χριστιανικῆ διδασκαλία προκύπτει ὡς φιλοσοφικὸ συμπέρασμα ἡ πλήρης ἐξάλειψη τῶν ἀντιθέσεων διαμέσου τῆς ἐνότητας. Ἄπλῶς θὰ ἐξετάσουμε τὴν ἱστορικὴ ἐπίδραση ποὺ ἄσκησε τὸ συγκεκριμένο μοτίβο, τὸ ὁποῖο πρωτοεμφανίστηκε μὲ τὴν ἰδέα τῆς Κτίσεως. Τῆ διδασκαλία γιὰ τὴν ἁμαρτία καὶ τὴν πτώση τοῦ ἀνθρώπου, ἐφόσον αὐτὲς δὲν ἔχουν τὴ ρίζα τους στὴν οὐσία τῆς Κτίσεως ἀλλὰ πῆγασαν ἀπὸ μιὰ πράξη τῆς ἐλεύθερης ἀνθρώπινης βούλησης, θὰ τὴν προσπεράσουμε – τὸ ἴδιο καὶ τὴν ἐλεύθερη βούληση, ἡ ὁποία συμπεριλαμβανόταν ἤδη στὸ σχέδιο τῆς Κτίσεως. Οἱ δρόμοι τοῦ πνεύματος δὲν εἶναι τόσο εὐθεῖς ὅσο βολεύει νὰ φανταζόμαστε ἀπλοποιώντας τὰ πράγματα: μόνον ἐκεῖνος ποὺ παρακολουθεῖ ξεχωριστὰ τὶς κατευθύνσεις τῶν ἐπιμέρους νημάτων μπορεῖ νὰ ἐλπίζει πὼς θὰ καταλάβει τὸ ἀσύγκριτο σὲ πλοῦτο ἔργο ποὺ ὑφαίνει τὸ πνεῦμα.

6. Δυϊστικά μοτίβα στὴ διδασκαλία τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καὶ στὴ σχολαστικὴ φιλοσοφία

Ἡ ἐπίδραση ποὺ ἄσκησε ὁ τρόπος ζωῆς καὶ ἡ ἀτμόσφαιρα τῆς ὕστερης Ἀρχαιότητος –κυρίως τὰ ἀνατολίτικα στοιχεῖα τῆς– στὴν πορεία τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας καὶ τὶς διδασκαλίες τῆς ἔχει ἀναγνωριστεῖ πρὸ πολλοῦ. Ἡ ἐπίδραση αὐτὴ ἀσκήθηκε πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς φυγῆς ἀπὸ τὸν κόσμο, τοῦ ἀσκητισμοῦ καὶ τοῦ φόβου τῆς μόλυνσης ἀπὸ τὴν ὕλη καὶ τὴν αἰσθητικότητα. Ἔτσι, ὁ ἀγώνας μεταξὺ τῆς ἀρχῆς ποὺ καταφάσκει τὸν κόσμο, ἡ ὁποία διακηρύσσει τὴν ἀξιακὴ ἐνότητα ὀλόκληρης τῆς πραγματικότητας, καὶ τῶν παλιῶν θεωριῶν ποὺ ἀναγνωρίζουν ἕναν ἀντίθετο πόλο, συνεχίστηκε ὄχι μόνον στὴν πρωτοχριστιανικὴ ἐποχὴ ἀλλὰ καὶ σὲ ὀλόκληρο τὸν Μεσαίωνα καὶ μετὰ ἀπὸ αὐτόν. Ἡ ἰδέα τῆς διαίρεσης τοῦ ὑπαρκτοῦ, τὴν ὁποία πρέσβευε ὁ παλιὸς δυϊσμός, κληροδοτήθηκε στὶς διδασκαλίες τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καὶ στὰ οἰκοδομήματα τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας, ἐνῶ τὴν ἐνίσχυαν συνεχῶς οἱ ἀντιθέσεις ποὺ χαρακτηρίζουν τὰ θρησκευτικὰ βιώματα.

Ὡστόσο, παντοῦ ἀκουγόταν βαθὺ καὶ δυνατὸ τὸ κάλεσμα τῆς νέας ἀντίληψης γιὰ τὸν κόσμο, ἡ ὁποία δὲν ὑποχωροῦσε. Τὸ γεγονός ὅτι ἤδη στοὺς πρώτους χριστιανικοὺς αἰῶνες οἱ Γνωστικοὶ προσπάθησαν

μὲ τόσο ζῆλο νὰ ἐμπλέξουν τὸν δυϊσμό τους ἀκόμα καὶ στὴ χριστιανικὴ κοσμοαντίληψη, μὴ διστάζοντας μάλιστα νὰ φτάσουν στὴν ἄκρα λογικὴ συνέπεια π.χ. τοῦ μανιχαϊσμοῦ, πιὸ πολὺ βοήθησε παρὰ ἔβλαψε τὸ μοτίβο τῆς ἐνότητας. Γιατὶ οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἀναγκάστηκαν νὰ ἀντιδράσουν, νὰ μποῦν στὸν ἀγῶνα καὶ νὰ δώσουν μεγαλύτερη προσοχὴ στὴν τάση ποὺ καταφάσκει στὸν κόσμο, τάση τὴν ὁποία ἐμπεριεῖχε ἡ ἰδέα τῆς Κτίσεως – ἴσως μεγαλύτερη ἀπ’ ὅση θὰ ἔδιναν ἂν οἱ Γνωστικοὶ δὲν εἶχαν κάνει τὴν ἐν λόγῳ προσπάθεια. Ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρέας, ὁ Ὠριγένης, ὁ Γρηγόριος Νύσσης καὶ ὁ Αὐγουστίνος ἔφτασαν μέσα ἀπὸ αὐτὸν τὸν ἀγῶνα σὲ ἐκδοχὲς τῆς ἰδέας τῆς ἐνότητας πολὺ πιὸ προωθημένες ἀπ’ ὅσο τὸ ἐπέτρεπε ἡ δεδομένη γιὰ τὴν ἐποχὴ πρόσδεση στὸν δυϊσμό.

Πρὸς τὴν ἰδέα τῆς ἐνότητας προσανατολιστήκαν καὶ οἱ συζητήσεις γιὰ τὴν αἰωνιότητα τοῦ Κακοῦ καὶ τὶς τιμωρίες τῆς Κολάσεως. Ἡ ἔννοια τοῦ κόσμου ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὸ δόγμα τῆς Κτίσεως ἀποσαφηνίστηκε κατὰ τὴν πραγμάτευση αὐτῶν τῶν ζητημάτων, ἐνῶ συγχρόνως κατοχυρώθηκε καὶ ἡ ἀδεσμευσία τοῦ Κτίστη ἀπὸ ὁποιαδήποτε ἐκ τῶν προτέρων δεδομένη ὕλη. Ἐπίσης κατοχυρώθηκε ἡ ἐλευθερία τοῦ κτίσματός του ἀπὸ τὴν ἀναγκαιότητα τῆς πτώσης ποὺ προέβλεπε ἡ θεωρία τῆς Ἀπορροῆς. Ἡ θρησκεία τῆς συμφιλίωσης ἀναζητοῦσε στὶς ἀπαρχὲς τῆς creatio ex nihilo τὴν καταληκτικὴ ἰδέα τῆς ἀποκαταστάσεως, τὴ διδασκαλία γιὰ τὴν τελικὴ ἐπιστροφή καὶ ἐπανένωση τῶν πάντων, ἀκόμα καὶ τοῦ Διαβόλου, μέσα στὸν Θεὸ καὶ τὴν καθολικὴ λύτρωση.

Ὡστόσο, ὁ δυϊσμός ἐξακολούθησε νὰ διαδίδεται. Ἡ πεποίθηση πὼς ὅλα ὅσα δὲν εἶναι τὰ ἴδια τὸ Πρωταρχικὸ Ἐν εἶναι ἀναγκασμένα νὰ ἐκπέσουν, ἔπαιξε ἐνεργὸ ρόλο στοὺς ἀγῶνες γύρω ἀπὸ τὸ τριαδικὸ δόγμα: ἤδη ὁ Υἱὸς (μολονότι αἰδίο γέννημα τοῦ Πατρὸς καὶ ἀπαλλαγμένος ἀπὸ τὰ δεσμὰ τῆς ἐνδόχρονης πραγματικότητας), μὲ βάση τὶς παλιὲς συνήθειες τῆς σκέψης, ἔμιοιαζε, ὡς ἀκτίνα τοῦ πρώτου φωτός, ἀναγκαστικὰ λιγότερο τέλειος (βλ. π.χ. τὴν ἔριδα τῶν δύο Διονυσίων). Σὲ αὐτὸ τὸ συμπέρασμα κατέληξαν ὁ Κλήμης καὶ ὁ Ὠριγένης, οἱ Ἕλληνες ποὺ ἀνατράφηκαν μέσα στὴν πνευματικὴ ἀτμόσφαιρα τῆς ἰδέας τῆς Ἀπορροῆς· τὸ ἴδιο καὶ ὁ Λατίνος Τερτυλιανός. Αὐτὰ τὰ κατάλοιπα ξένων ἰδεῶν στὸ τριαδικὸ δόγμα παρα-

μερίστηκαν για πρώτη φορά με τους αγώνες του Ἀθανάσιου ἐνάντια στὸν ἀρειανισμό.

Στὴν ἔννοια τοῦ κόσμου, ὅμως, συνέχισαν νὰ κυριαρχοῦν τὰ δυϊστικά μοτίβα. Ὁ Αὐγουστίνος ἀπορρίπτει ἀκόμα καὶ τὴ διδασκαλία περὶ καθολικῆς λύτρωσης, καὶ στὴν ἐπίπονη πάλη του μετὰ τὸ πρόβλημα τοῦ Κακοῦ συμμαχεῖ μετὰ τὸν ἀρχαῖο δυϊσμό. Ἐνα χάσμα χωρίζει τις δύο βασιλεῖες: ἡ βασιλεία τοῦ Διαβόλου εἶναι ἐξίσου αἰώνια ὅσο καὶ ἡ Πολιτεία τοῦ Θεοῦ. Ἡ πορεία τοῦ κόσμου καταλήγει στὸν ριζικὸ καὶ τελεσίδικο χωρισμὸ τῶν δύο βασιλειῶν. Τὸ «μηδέν», ἀπὸ τὸ ὁποῖο δημιούργησε τὸν κόσμον ὁ Κτίστης, ἔχει κρυφές συγγένειες μετὰ τὸ παλιὸ «μηδὲν» τῆς ὕλης. Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ ζήτημα τοῦ ὑλικοῦ ἀπὸ τὸ ὁποῖο φτιάχτηκε ὁ κόσμος, ὁ Αὐγουστίνος ἀπορρίπτει ρητὰ κάθε ἀπάντηση ποὺ ἀναφέρεται στὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ. Ὁ Θεὸς δὲν ἔφτιαξε τὸν κόσμον ἀπὸ τὴ δική του οὐσία: ἂν εἶχε συμβεῖ κάτι τέτοιο, τότε ὁ κόσμος θὰ ἦταν ὅπως ὁ Θεός. Ὁ κόσμος θὰ πρέπει ἀναγκαστικὰ νὰ περιέχει τὸ μὴ ὄν, ἐφόσον φέρει ἐσαεὶ μέσα του τὸ Κακό, τὸ στοιχεῖο ποὺ παρεξέκλινε ἀπὸ τὸν Θεό.

Ἡ ἔκταση στὴν ὁποία κυριάρχησε κατὰ τὸν Μεσαίωνα ὁ δυϊσμός, τόσο στὸν τρόπο ζωῆς ὅσο καὶ στὰ δόγματα τῆς ἐποχῆς, ἔχει τονιστεῖ ἀρκετὰ ὥστε ἐδῶ νὰ μὴν χρειάζεται νὰ ἐπιμεινουμε ἰδιαιτέρως σὲ αὐτά. Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὰ συστήματα τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας, ἀνεξαρτήτως τοῦ ἂν οἱ ἐκάστοτε ἰσχυρότερες ἐπιδράσεις προέρχονταν ἀπὸ τὸν Αὐγουστίνον ἢ τὸν Ἀριστοτέλη, τὸ στοιχεῖο τῆς ἀντίθεσης κυριαρχοῦσε. Ἀκόμα καὶ ὅταν ἡ ἐπιρροή τοῦ Πλωτίνου ἦταν μεγαλύτερη (ὅπως συνέβαινε κατὰ κύριο λόγο στὴ μυστικὴ παράδοση), ἐκεῖνο ποὺ τελικὰ ἔδινε τὸ πρόσταγμα ἦταν τὸ δυϊστικὸ στοιχεῖο τῆς θεωρίας του. Τὸν δυϊσμὸ τὸν ἐνίσχυε πάντοτε καὶ τὸ ἠθικὸ βίωμα, ἡ θρησκευτικὴ ἔνταση ἀνάμεσα σὲ κακὴ πράξη καὶ κάθαρση, ἁμαρτία καὶ χάρη.

7. Ἡ διδασκαλία τοῦ Μάιστερ Ἐκχαρτ γιὰ τὸ Ἐν εἶναι

Τὸ πρῶτο βῆμα πρὸς τὴν πλήρη ἀλλαγὴ κατεύθυνσης καὶ τὴ στροφὴ πρὸς τὸ καταφατικὸ πρὸς τὸν κόσμον στοιχεῖο ποὺ ἐμπεριέχει ἡ ἰδέα

τῆς Κτίσεως πραγματοποιεῖται μὲ τὴ μυστικὴ φιλοσοφία τοῦ Μάι-στερ Ἐκχαρτ. Ὁ Ἐκχαρτ ζοῦσε κι αὐτὸς μέσα στὴν παράδοση τῆς ἀρχαίας σκέψης, τὴν παράδοση τοῦ πλωτινισμοῦ καὶ τῶν μεταγενέστερων χριστιανικῶν ἐκδοχῶν του. Διαχώρισε, ὡστόσο, τὴν περὶ ἐνότητας ἀντίληψη ἢ ὁποία θεωρεῖ τὸν κόσμο ἀπορροή τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τὸ ἀντίθετο μοτίβο, τὸ μοτίβο τοῦ φωτὸς καὶ τοῦ διαβρωτικοῦ σκοταδιοῦ, προετοιμάζοντας ἔτσι τὸ ἔδαφος γιὰ μιὰ νέα ἐξέλιξη, ἢ ὁποία καὶ ὀδήγησε στοὺς Νεότερους Χρόνους. Ἦδη στὰ λατινικὰ κείμενα τοῦ Ἐκχαρτ ἢ θεωρία γιὰ τὸ Ἐν Εἶναι παρεκκλίνει τελειῶς ἀπὸ τὶς κατηγορίες τῆς κλασικῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας: ὁ Ἀλβέρτος ὁ Μέγας καὶ ὁ Θωμᾶς δίδασκαν ὅτι ὁ Θεὸς καὶ τὰ κτίσματα δὲν μποροῦν νὰ ἔχουν τίποτε κοινὸ καὶ ὅτι κάθε μεταξὺ τους σύγκριση εἶναι ἀδύνατη. Θεωροῦσαν ὅτι ἡ διαφορὰ, ἢ ἀντίθεση, εἶναι ἀπόλυτες.

Στὴ συνέχεια, ὡστόσο, ὁ Ἰωάννης Σκῶτος τοῦ Δούνς ἀνέπτυξε μιὰ διαφορετικὴ θέση (θέση ποὺ εἶχαν ἤδη τολμήσει νὰ ἐκφράσουν ὁ Σκῶτος ὁ Ἐριγένης στὸν πρῶμο Μεσαίωνα καὶ διάφορες αἰρετικὲς ὁμάδες στὸν ἴδιο τὸν 13ο αἰῶνα). Ὑποστήριξε ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ ὄντος ἐφαρμόζεται τόσο στὸν Θεὸ ὅσο καὶ στὸν κόσμο, καὶ ὅτι ὑπερβαίνει τὴν ἀντίθεσή τους. Τὸ ἀπόλυτα μοναδικὸ κατηγόρημα τοῦ ὄντος τοὺς ἀποδίδεται μὲ τὸ ἴδιο ἀκριβῶς νόημα. Μὲ ἀφετηρία τὴ θέση αὐτή, ὁ Ἰωάννης Σκῶτος τοῦ Δούνς ἀγωνίστηκε κατόπιν ἐνάντια στὴν πεποιθήση τῶν κλασικῶν τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας – πεποίθηση ποὺ ρίζωνε βαθιὰ στὴν ἰδέα τῆς ἀπορροῆς – πὼς ἡ θεία ἐνέργεια μποροῦσε νὰ ἀσκηθεῖ κατὰ τὴν κτίση τοῦ κόσμου μόνο καθοδικά, ἐπειδὴ κάθε αἰτίατὸ ἐν γένει ὀφείλε τάχα νὰ ὑπολείπεται σὲ σχέση μὲ τὴν αἰτία του. Ὁ Σκῶτος τοῦ Δούνς ἰσχυρίζεται ὅτι τὸ παλιὸ αὐτὸ ἀξίωμα ἰσχύει μόνο γιὰ τὰ ἐγκόσμια, ἐνῶ ὁ Θεὸς μπορεῖ νὰ δημιουργήσῃ κάτι τὸ τέλειο.

Στὸ ἴδιο πνεῦμα μὲ τὸν Ἰωάννη Σκῶτο τοῦ Δούνς, ὁ Ἐκχαρτ, στὰ συγγράμματά του ἐκεῖνα ὅπου ὡς σχολαστικὸς φιλόσοφος ἀναπτύσσει μὲ ἀκαδημαϊκὸ τρόπο τὸ σύστημά του, ἀντιτασσόμενος σὲ ὅλα ὅσα ὑποστήριζαν οἱ κεφαλῆς τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας γιὰ τὸ ἀπλὸ *esse participatum* [μεθεκτὸ εἶναι] τῶν κτισμάτων, ὑποστηρίζει τὸ ἐξῆς: τὸ Εἶναι ποὺ δίνει ὁ Θεὸς στὰ πράγματα μὲ τὴν Κτίση δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ αὐτὸ ποὺ καὶ ὁ ἴδιος εἶναι. Ὁ Θεὸς καὶ

τὸ εἶναι ταυτίζονται. Ὅ,τι λοιπὸν δημιουργεῖ ὁ Θεός, τὸ δημιουργεῖ μέσα του· μέσα στὰ πράγματα ἐκτείνεται τὸ δικό του τὸ εἶναι. Ens [ὄν] καὶ esse [εἶναι], τὸ πράγμα τὸ ὁποῖο εἶναι καὶ τὸ εἶναι τοῦ Θεοῦ, δὲν χωρίζονται ἀντιθετικά: ἀπεναντίας, «τίποτε δὲν εἶναι τόσο ἐνιαῖο καὶ ἀχώριστο ὅσο ὁ Θεὸς μὲ καθετὶ κτιστό». Τὰ κτιστὰ ὄντα ἔχουν μὲ τὸν Θεὸ τὴν ἴδια σχέση «ὄπως κάτι πού συγκροτήθηκε (constitutum) μὲ τὴν ἀρχὴ ἐκ τῆς ὁποίας καὶ διὰ τῆς ὁποίας καὶ ἐντὸς τῆς ὁποίας συγκροτήθηκε».

Στὰ κηρύγματα καὶ τὰ κείμενα τοῦ Γερμανοῦ μυστικοῦ φιλοσόφου ἡ ἰδέα αὐτὴ ἐκτίθεται τώρα διεξοδικὰ καὶ ἀποσαφηνίζεται μὲ παραστατικὸ τρόπο. Τὸ βασικὸ βίωμα τοῦ Ἑκχαρτ (κοινό, ἐξἄλλου, σὲ ὅλους τοὺς μυστικούς φιλοσόφους) εἶναι τὸ βίωμα τῆς ὑπέρτατης ἐνότητος καὶ ταυτότητος, τῆς ἐγκατάλειψης κάθε μορφῆς χωρισμοῦ. Στὸν «μυχὸ τῆς ψυχῆς» [Seelengrund] αἰσθάνεται ἐνωμένος μὲ τὸν Θεό. Κάθε ἐξωτερικὴ σχέση, τὸ «ξένο καὶ μακρινὸ» τοῦ χωροχρονικοῦ κόσμου, ἔχουν ἐξαφανιστεῖ ἐντελῶς. Ἐδῶ ἔχουμε τὸν θάνατο ὄχι μόνο κάθε ἀνομοιότητος ἀλλὰ καὶ κάθε ὁμοιότητος: γιατί οὔτε καὶ ἡ ὁμοιότητα εἶναι ταυτότητα, παρὰ μονάχα ὁμολογία μὲ κάποιον ἄλλο πράγμα, τὸ ὁποῖο κατὰ τὰ ἄλλα διαφέρει. Ἐπομένως, συνολικὰ τὸ εἶναι θὰ πρέπει στὸ βάθος του νὰ συνεπάγεται ἀπουσία κάθε χωρισμοῦ, θεία ἐνότητα, ξένη σὲ κάθε διακρίση. Εἶναι τὸ Ἐν τοῦ Πλωτίνου, ὁ ὁποῖος ὅμως σὲ πολλὰ παρέμενε δέσμιος τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς τάσης φυγῆς πρὸς τὸ Μηδὲν πού τὴν χαρακτηρίζει. Στὸν Ἑκχαρτ ἐκφράζεται καθαρότερα ἀπ' ὅσο στὸν Πλωτίνον ἡ σκέψη ὅτι ἡ μία καὶ μοναδικὴ αὐτὴ Θεότητα ὄχι μόνο εἶναι ἀπαλλαγμένη ἀπὸ κάθε ἀντίθεση, παρὰ ἐπίσης ὅτι μέσα της ἡ διαίρεση «αἶρεται» καὶ διαφυλάσσεται. Μέσα στὴ δύναμη καὶ τὴν ἀδιάρρηκτη πλησμονὴ τῆς Θεότητος αὐτῆς, ἡ διαίρεση ἀποτελεῖ ἐνότητα. Ἡ χρεία καὶ ἡ ἀνησυχία πού συνοδεύουν τὴν κατακερματισμένη σφαῖρα τῆς ὑπαρξῆς δὲν ὠθοῦν τὸν μυστικὸ αὐτὸ φιλόσοφο νὰ διαφύγει ἀπὸ τὴν πολλότητα στρεφόμενος στὸ ἀχανὲς πέλαγος καὶ τὴν σιωπηλὴ ἔρημο τῆς Θεότητος: ἀντιθέτως, ἡ λαχτάρα του, ἡ ἀγάπη του γιὰ ὅσα ὄσα ὑπάρχουν, παραμένει ἀνικανοποίητη ὅσο βασιλεύουν ἡ πολλότητα καὶ ἡ ἀντίθεση. «Ὅπου ὑπάρχουν δύο, ἐκεῖ ὑπάρχει ψεγάδι. Γιατί; Ἐπειδὴ τὸ ἓνα δὲν εἶναι τὸ ἄλλο. Τὸ δέ, πού κάνει τὴν διαφορὰ τους, εἶναι πίκρα».

Ἔτσι, τὸ «δέν», εἶναι κάτι ποὺ πρέπει νὰ παρέλθει, ὄχι ὅμως καὶ ἡ ἀφθονία, ὁ πλοῦτος ποὺ περιέχει κάθε πολλαπλότητα. Ὁ κόσμος τοῦ ἐκτεταμένου χώρου ἐγκαταλείπεται γιὰ χάρη ἐκείνου τοῦ πράγματος μέσα σὲ τοῦτο τὸν κόσμο ποὺ ἀποτελεῖ «στενωπὸ» καὶ προστατευτικὸ ὀχύρωμα: μέσα στὴ θεία ἐνότητα καὶ τὴν «ἐσώτατη ἐσωτερικότητά» της ὑπάρχει ἔκταση δίχως ἔκταση, «πιὸ ἐκτεταμένη ἀπὸ τὴν ἔκταση, μιὰ σφαῖρα ἀσύλληπτης ἔκτασης». Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο, μέσα στὸ αἰώνιο τώρα τῆς ἐνότητας αὐτῆς βρίσκεται κλεισμένο καὶ τὸ «πλήρωμα τοῦ χρόνου», τὸ πλήρωμα ποὺ εἶναι αἰώνια βλάστηση καὶ ἀνθοφορία, ὅπου τίποτα ποτὲ δὲν «γερνάει» οὔτε «κουράζεται», ὅπου τίποτα δὲν γίνεται παρελθόν. «Ἀφαιρέστε τὸ δὲν ἀπὸ ὅλα τὰ κτιστὰ ὄντα καὶ εἶναι ὅλα τους ἕνα» – «στὸν Θεὸ δὲν ἔχει δέν», μέσα του εἶναι «κάθε πράγμα μέσα στὸ ἄλλο καὶ ὅλα τους ἐνωμένα». Τὸ Ἐν δὲν εἶναι λοιπὸν τὸ ἀφηρημένο κενὸ τοῦ Μηδενός· ἴσα ἴσα, μέσα στὴν ἐκμηδένιση ὅλων τῶν διαφορῶν τὸ Ἐν εἶναι ἡ συγκεκριμένη πλησμονή. Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι τὸ ἀντίθετο τοῦ κόσμου ἀλλὰ ἡ ἐνότητα τῶν ἀντιθέτων του κόσμου. Ὅλα τὰ πλάσματα, ὅλα τὰ πράγματα, εἶναι μέσα του μαζί καὶ ἀδιαίρετα. Τὰ ἀντίθετα, ἡ ἠδονὴ καὶ ὁ πόνος, τὸ ἄσπρο καὶ τὸ μαῦρο, ἀλληλοδιαπερνιοῦνται, παύουν νὰ εἶναι ξένα μεταξύ τους, συντήκονται ἐντὸς τῆς μιᾶς καὶ μόνης πλησμονῆς τοῦ Εἶναι. Πρότερη κάθε πολλαπλότητας, ἡ ἐνότητα αὐτὴ ποὺ περιλαμβάνει τὰ πάντα εἶναι τὸ Ἀπόλυτο.

8. Θεότητα, Θεός καὶ κόσμος

Πῶς ὅμως γεννιέται ὁ κόσμος ἀπὸ τὴν ἐνότητα αὐτή; Μήπως ἡ πολλαπλότητα εἶναι πτώση καὶ σχίσμα ποὺ ὀδηγεῖ στὸ σκοτάδι καὶ ἐξαναγκάζει τὸ φῶς νὰ ἀγωνιστεῖ; Εἶναι ἄραγε στὴ φύση τῶν ἀποχωρισμένων καὶ κτιστῶν ὄντων νὰ ἀπομακρύνονται ἀπὸ τὸν ποταμὸ τοῦ Θεοῦ, τὸν ποταμὸ ποὺ εἶναι καὶ παραμένει ἐνιαῖος, μὲ ἀποτελεσμα νὰ γεννιέται καὶ πάλι μιὰ ἀκατάλυτη ἀντίθεση μεταξύ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ξένου πρὸς αὐτὸν κόσμου; Ὁ Ἐκχαρτ τοποθετεῖται ἐδῶ στὴ συνέχεια τῶν παλιῶν τριαδολογικῶν θεωριῶν ποὺ εἶχαν ὑπερβεῖ πρῶτες τὴν ιδέα τῆς πτώσης. Μὲ μιὰν ὀρισμένη ἔννοια, μέσα στὴν Τριάδα ἔχουμε